

1.

Prišiel som na svet v noci. Vраны ma priniesli do rodiny otca Michala a matky Alžbety necelý rok po ich svadbe, ktorá trvala, ako bol zvykom, niekoľko dní.

Počatý som bol na svadobnej posteli, za zvukov spiežovcov a zvončekov.

Do Kojšova, ako sa táto posledná dedinka v horách nazýva, nevedie žiadna cesta, len chodníky. Ocitol som sa v postielke uprostred drevenej chalupy. Matkin otec bol v tom čase richtárom, a predsa rodičia nemajú v dome kalendár, ba ani hodiny.

Druhý deň sa otec za svitania vyberie cez kopce do Gelnice, aby ma dal zapísať na matrike. V mestečku sa stane svedkom májovej manifestácie robotníkov z neďalekých krompašských železiární. Zasiahnu žandári. Otec vidí, ako obuškami všetkých tlčú. Ujde sa niečo aj jemu, a tak si povie:

– Hm, prvý máj... Do riti! Syn, ktorý poniesie moje meno, nemôže mať v rodnom liste takýto poondiaty deň!

Ako dátum narodenia zahlásí posledný deň apríla.

2.

O štyri roky neskôr sa narodí sestra Melánia. Matka jej hovorí Melanka. Hnevá ma, že vo dne spí a v noci nás budí plačom. Babička vraví, že sú v nej sily pekla a Mamuny. Mala pravdu, lebo keď zavolá farára, aby z nej neznabohov vyhnal, sestrička plače menej a iba vo dne.

V Kojšove, kde žijeme, sa ľudia smrti neboja, pretože berú smrť ako večný kolobeh prírody. Tento kolobeh platí pre príchod a odchod ľudí zo sveta, na ich smútok i radosť. Preto Kojšovčania všetko radi skrášľujú. Strieborným a zlatým staniolom obaľujú rohy dobytky a baranov. Biely pecen' chleba ešte za horúca, pred rozkrojením prežehnajú a staniolovú ružu zavesia na hrady.

Z kolísky vidím nad sebou záplavu farebných ruží, ktoré sa tiahnu po trámoch a oznamujú svetu, koľko sviatočných chlebov rodičia zjedli.

Zdobenie staniolom sem priviezli kočovní cigáni. Do dediny zabľúdia vždy koncom leta. Pred družstevnou krčmou hrajú na husliach, zatiaľ čo ich mladé ženy hrajú za kostolom dojemné divadlo o láske. Staré cigánky veštia. Ich deti sa rozbehnú po dedine a kradnú sliepky a husi. Raz po takomto nájazde môj dedo, starý richtár, opitý vyrazí z domu na koni a za dva dni sa vracia na železnom bicykli. Je otrhaný, špinavý od blata ako sa cestou skúšal na ňom udržať.

Z kopcov do dediny sa rúti ako čert a kosci volajú:

– Pozrite na richtára! Vymenil koňa za železné kolesá!

– Asi s diablom. Sú rýchlejšie ako kôň...!

Nezvyklý príchod richtára spôsobí v Kojšove paniku. Ženy plačú, deti sa pred príšerne vyzvážajúcim čudom vrhajú do potoka. Po čase, keď si na neho zvyknú, hovoria mu čertovo koliesko.

Ďalší pohyblivý prostriedok, ktorý do Kojšova zavíta o desať rokov neskôr, je nemecký tank a s ním vojna. Tanku sa moji rodáci neboja.

– Čertovo koliesko, to už poznáme...!

3.

Ešte pred vojnou sa objaví nemecký fotograf z mestečka za kopcami, aby vyfotil svadbu richtárovho brata. Posadí svadobčanov na laviciach pod starú slivku, na ktorej visí stuhami ozdobený bicykel.

Svadba je vážna vec, nikto sa nesmie ani usmiať. Jednu rozosmiatu dievčinu kvôli tomu, že tým pokazila fotku, vyženú z dediny.

Hodovanie trvá viac ako tri dni, my deti v noci počúvame neslušné piesne a melódiu zvončekov zavesených pod slamníkom svadobnej postele.

Prítomnosť fotografa využije celý Kojšov. Matky si dávajú vyfotiť svoje rätolesti. Pretože beháme špinaví, odratí, matky nás vykúpu, otcovia ostrihajú a babičky dajú dohromady zachovalý pár topánok, čipkovanú košielku a ružový čepiec, do ktorých každého z nás pred vyfotením preoblečú.

Na fotkách stojíme na rovnakej stoličke, pred tým istým kmeňom lípy a v rovnakom oblečení. Čudujem sa, ako sa fotograf vyznal, komu ktorá fotografia patrí. Veď mnohí majú rovnaké mená a i my chlapci vyzeráme ako dievčatká.

Fotografiu, na ktorej ako trojročný stojím pred starou lipou v ženskej košielke, som pri jednom interview ukázal moderátorovi v televízii.

– Čo si myslíte, že z toho dievčatka na fotografii mohlo vyrásť...?

– Hm, ťažko povedať, má zamračený pohľad, ruku zovretú v pästičku... Tá určite mláti aj chlapov. Nechcel by som ju stretnúť!

Niekoľko rokov predtým, keď som pripravoval dokument o Kojšove, mi jedna matka rozprávala smutný príbeh svojho syna, ktorého Nemci popravili pri kostole.

– Kde pri kostole?

– Pred tým istým stromom, kde sa fotografovali deti.

Ukáže mi synovu fotografiu... a nestačím sa čudovať.

Nad jej posteľou visí moja fotografia! Stojím na stoličke pred starou lipou v košielke a čepci, ručičku mám zovretú v päst. V niečom sa ale nemýli, ako deti sme boli rovnakí... I ja som jedno z kojšovských detí.

4.

I keď sa zvyky a cirkevné obrady nemenia, prsty civilizácie sa prehrabú aj do dedinky na konci sveta. Po prvej svetovej vojne má Kojšov už malú pílú, ktorá zo zvyškov dreva a pilín vyrába vlastnú elektrinu. Obyvatelia sa zložia a zo skrachovanej píly v Žakarovciach odnesú na chrboch zhrdzavené časti strojov, ktoré potom pol roka skladajú dohromady. Žiarovka večer svieti skoro v každej kuchyni, ďalšie dve sú pred kostolom a krčmou.

Otec v mladosti denne dochádza s inými mládeňcami do rudných baní za kopcami. Keď sa ožení s matkou, jej otec richtár zloží za neho kauciu a urobí z neho predavača a výčapníka Potravného družstva, v ktorom si počína tak dobre, že ho vedenie posielajú do obcí, kde sú podniky v žalostnom stave. A tak s ním spolu s matkou a neskôr i s babičkou začínajú svoje putovanie.

Vojna zastihne našu rodinu mimo Kojšov v dobe, kedy sa Slováci oddeľujú od Čechov a samostatný Slovenský štát, pod ochranou Hitlera, vyhlási vojnu Amerike.

Otec je predavačom a výčapníkom v Jakubovanoch, neskôr v Chmeľove.

Jakubovany si pamätám iba z rozprávania matky. Vraj keď raz v kuchyni sušili nad pecou vlhkú čokoládu, vstal som z kolísky a vydal som sa za ňou. Rukou som sa dotkol rozpálenej platne. Aby som zahnal bolesť, strčil som ruku do hrnca s vriacou vodou. Jazvu mám na pravej ruke doteraz.

Na Chmeľov si pamätám už dobre. Je to dedinka na hraniciach Podkarpatskej Rusi.

V lete po obede bežím k veľkej židovskej rodine na kraji obce. Rozsiahla kúria, ovenčená kvetmi a ovocnými stromami, je plná detí, s ktorými sa hráme na chytačku a schovávačku, ale najradšej sa hráme na pigu. Udrieš palicou do dreveného kolíka, na oboch stranách ostrúhaného ako ceruzka, a on letí... Strašne sa pritom nasmejeme, pretože nikdy nevieme, kam sa vydá. Ak sa ti podarí dostať ho do jamky uprostred dvora, máš pigu.

Raz mi ich bradatý deda rabín povie:

– Chodíš k nám na koláče, a kedy nám niečo prinesieš ty, Jurko?

Ukradnem z obchodu balíček tabaku a schovaný pod čiapkou ho donesiem rabínovi.

Lenže rabín iba žartoval a prezradí ma otcovi.

Otec odopne remeň, prehne ma cez koleno a niekoľko ráz opatrne šľahne remeňom.

– Nerozdávaj, čo ti nepatrí!

5.

Na Petiči neďaleko Chmeľova otvárajú tunel. Prichádza prezident Slovenského štátu Tiso. Po prejave, za nadšeného potlesku davu, pobozká na vlasy dievčatko a chlapčeka, ktorí mu priniesli kytičku. Vyloží ich na dosku pred seba a za potlesku davu sa s nimi nechá fotografovať. Ten malý chlapec so psíkom vyšitým na kravate po Tisovej pravej ruke som ja. Ešte dnes cítim, ako ma jeho ruka kľúčovito drží, aby som nespadol s tribúny.

Dnes to znie rovnako absurdne ako aj skutočnosť, že Slováci vyhlásili Amerike vojnu, a že o pár dní neskôr podpíše prezident Tiso s Hitlerom deportáciu Židov.

Židia si musia na odev prišit' žltú hviezdu.

Závidím kamarátom ich ozdobu. Nechám si prišit' na košefu hviezdy dve.

Ďalší výprask remeňom už bolí.

– Veď som nič neukradol...! hovorím cez slzy otcovi.

– Nerozdávaj, čo ti nepatrí, ale ani neber, čo nie je tvoje. Aj keď ti to sami dávajú.

6.

Začiatkom septembra sa v obci objaví esesák na koni.

Bez toho, aby zliezol z koňa, ženie sa za slúžkou Agnesou do výčapu. Strieľa pištoľou po prázdnej krčme, pokiaľ sa nezvezie opitý na dlážku a v momente nezaspí. Otec s matkou ho uložia na pult v obchode a prikryjú dekou.

Tej noci prídu do obce partizáni. Otec musí esesáka zobudiť. Keď mu viaže ruky, pozerajú na seba. Nemec má v očiach slzy. Slzy v očiach má aj matka, ktorej je ho ľúto, pretože vie, aký osud ho čaká.

Partizáni vyhodia zviazaného zajatca na koňa, vezmú tri vrecia pálenky, proviant a vyrazia. Cestou chcú ešte prepadnúť žandársku stanicu, aby ukoristili zbrane.

Ten, čo stráži esesáka, sa venuje viac popíjaniu než zajatcovi. A vo chvíli, keď sa zakloní dozadu, aby si poriadne uhol, zoskočí Nemec z koňa a rozbehne sa do tmy.

Strážca oťapený od pálenky má čo robiť, aby našiel a odistil samopal. Dlhými dávkami kropí okolo seba, strieľa aj do kôpok sena, ale esesák je fuč.

Jeden z partizánov sa vráti, aby otcovi oznámil, čo sa stalo. Ešte za tmy odchádza otec do hôr. Než odíde, povie matke:

– Keď sa rozvidnie, zober deti a chodte do Kojšova. O obchod a výčap sa postará babička.

Všetci znova prehľadávajú kopy sena v záhrade, kde Nemec zmizol, ale ne-nájdu ho ani v blízkych kroviskách. Na kamennom chodníku, smerujúcom

z dediny, objavia stopy čerstvej krvi. Je jasné, že sa esesákovi útek podaril, a že je len otázkou času, kedy sa vráti a keď otca nenájde, postrieľa rodinu.

K vlaku miestnej stanice nám pomáha s kufrom babička so slúžkou Agne-sou, ktoré zostávajú, aby viedli obchod a krčmu.

7.

V jednej ruke nesie matka spiacu trojročnú Melanku a v druhej ťažký kufor. Ja mám na chrbte iba ruksačik s jedlom a čajom. V Prešove prestupujeme na Margecany.

Stanica je plná nemeckých vojakov a transportov.

Pred stanicou sa posadíme na kufor a čakáme na spoj. V podvečer začína pršať, našťastie náš vlak práve prichádza.

V polovici cesty sa ale zastaví. Do vozňov vbehnú Horthyho maďarskí voja-ci a vyženú cestujúcich na akúsi zastávku, aby sa vlak mohol vrátiť.

Nie je tu ani staničná budova. Sedíme aj s ostatnými pod rozložitou lipou a nevieme, čo ďalej.

Výdatne prší. Melánia sa v matkinom náruči prebudí a začne plakať. Dáva-me jej piť čaj, ale ani to nepomáha. Matka vstane a aby nerušila spiacich okolo, odíde od lipy, pohojdáva malú v náruči a spieva jej.

Prebudím sa za svitania.

Akýsi železničiar vysvetľuje, že niekde blízko vyhodili partizáni trať do po-vetria. Pokým ju Maďari neopravia, nič ďalej nepôjde. Môže to trvať aj niekoľ-ko dní. Kto vládze, vstáva a poberá sa peši. Zostane nás len pár.

I keď prestane pršať, zima nepovoľuje. V očiach matky vidím bezmocnosť.

– Modli sa, Jurku, aby nám Boh pomohol.

Modlenie mi ešte príliš nejde, viem iba Bohorodice a to si potichu opakujem.

K večeru znova začne pršať. S prvými kvapkami ozve sa vzdialené húkanie vlaku.

Dostaneme sa do neho, i keď je natrieskaný. V každej stanici sa čaká na pokyn, že je trať v poriadku.

Do Margecian dorazíme v noci. I keď dážď neprestáva, v poloprázdnej ča-kárni si môžeme sadnúť na prázdne lavičky a v pohodlí si pospať. V noci ma niekoľkokrát zobudí plač sestry, ktorú mama čičíka.

Ráno vyjde láskavé slnko. Kojšov je vzdialený iba sedem kilometrov.

Matka za dve noci prechladla, kufor i malú Melanku nesie z posledných síl. Po ceste nás dobehne starý železničiar na bicykli. Keď vidí ženu s dvoma deťmi, vezme ťažký kufor, položí ho na nosič a vezie ho kráčajúc peši vedľa nás až do Folkmara.